

Open Access Journal
e-ISSN: 2618 – 6640

Araştırma Makalesi (Research Article)

Cilt 6 - Sayı 1: 33-39 / Ocak 2023
(Volume 6 - Issue 1: 33-39 / January 2023)

ORTA ÇAĞ DOĞU KARADENİZ TÜRK TARİHİNİN KAYNAKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Bekir SARIYILDIZ^{1*}

¹Independent Researcher, 28200, Giresun, Türkiye

Özet: Tarihi kaynaklar ışığında Doğu Karadeniz'deki Türk varlığının tarihi temellerini çok derinlere götürmek mümkündür. Orta Çağ'da ise Doğu Karadeniz'deki Türk varlığı hakkındaki bilgiler Selçukluların Anadolu'ya temasıyla önem kazanmaktadır. Selçukluların Kafkaslara ve Doğu Anadolu'ya gelmesiyle birlikte bölgedeki Gürcü ve Ermeni kaynakları Selçuklulardan bahsetmeye başlamıştır. Aynı şekilde Anadolu'yu yöneten Bizanslılar ile bölgeyle yakından ilgilenen Araplar ve Süryanilerde bölgede gerçekleşen Türk faaliyetleri hakkında mühim kayıtlar tutmuşlardır. Orta Çağ tarihi kaynakları incelendiğinde, Selçukluların Doğu Karadeniz'in Çoruh boylarında ve Kelkit havzasında faaliyetleri hakkında önemli kayıtlar bulunmaktadır. Ancak Doğu Karadeniz kıyılarına ulaşan Türkler hakkında bilgiler başlangıçta kısıtlıdır. İlerleyen dönemde ise Doğu Karadeniz vadi ve sahillerindeki Türkler hakkında tarihi kaynakların yardımıyla önemli bilgiler edinilebilmektedir. Kaynaklardaki kayıtlar çoğunlukla Kelkit Havzası'ndaki Türk siyasi teşekkülleri ve Doğu Karadeniz dağlarının kuzeyini kendilerine yurt edinen Türk beylerinin, Trabzon Rum Devleti ile olan mücadelelerini konu almaktadır.

Anahtar kelimeler: Doğu Karadeniz, Türkler, Kelkit, Çoruh

An Evaluation on the Sources of Türk History of the Medieval East Black Sea

Abstract: In the light of historical sources, it is possible to take the historical foundations of the Türk presence in the Eastern Black Sea Region much deeper. In the middle Ages, the information about the Türk presence in the eastern Black Sea comes to light with the Seljuks reaching Anatolia. With the contact of the Seljuks to the Caucasus and Eastern Anatolia, Georgian and Armenian sources in the region begin to talk about the Seljuks. Likewise, the Byzantines, who ruled Anatolia, and the Arabs and Assyrians, who were closely interested in the region, kept important records about the Türk activities in the region. When the sources of Medieval History are examined, there are important records about the activities of the Seljuks in the Çoruh tribes of the Eastern Black Sea Region and around Kelkit. However, the information about the Türks who reached the eastern Black Sea coasts was initially in the dark. In the following period, important information can be obtained about the Türks in the Eastern Black Sea valleys and coasts with the help of historical sources. These sources, on the other hand, are mostly about the struggles of the Türk political organizations in the Kelkit Basin and the Türk beys, who made the north of the Eastern Black Sea Mountains their home, with the Empire of Trabzon.

Keywords: Eastern Black Sea, Türks, Kelkit, Çoruh

*Sorumlu yazar (Corresponding author): Independent Researcher, 28200, Giresun, Türkiye

E mail: bkrsariyildiz@gmail.com (B. SARIYILDIZ)

Bekir SARIYILDIZ <https://orcid.org/0000-0003-4229-3457>

Gönderi: 09 Kasım 2022

Kabul: 23 Aralık 2022

Yayınlanma: 01 Ocak 2023

Received: November 09, 2022

Accepted: December 23, 2022

Published: January 01, 2023

Cite as: Sariyıldız B. 2023. An evaluation on the sources of Turk history of the medieval east black sea. BSJ Pub Soc Sci, 6(1): 33-39.

1. Giriş

Türklerin eskiçağlardan itibaren Anadolu ve Doğu Karadeniz'e geldiği, bir kısmının bölgede varlıklarını devam ettirdiği gibi diğer kısmının da çeşitli sebeplerle buraları terk ettiği bilinmektedir. Orta Çağ tarihi sürecine Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altında giren Doğu Karadeniz'de, Bizanslı idarecilerin askeri amaçlarda kullanmak üzere Trabzon-Gümüşhane havzasına Türkleri getirmesiyle, Doğu Karadeniz'deki Türk varlığından yeniden haberdar olunmaktadır. Benzer bir durumda, Abbasilerin Bizans hududu boyunca oluşturdukları savunma cephelerinde çoğunlukla Türklere yer vermesiyle, bölgedeki Türkler hakkında bilgilerin artmasıyla görülmektedir. Doğu Karadeniz'deki Türklerden bahseden Orta Çağ tarihi kaynaklarından takip edilebildiği kadarıyla Türklerin bölgedeki faaliyetleri çoğu zaman başka otoriteler altında ve sınırlı

seviyededir. Türklerin Anadolu ve Doğu Karadeniz'deki asıl faaliyetleri ise Selçukluların otoritesi altında Anadolu'ya gelmeleriyle başlamıştır (Bury, 1912; Vasil'ev, 1923; Sevim, 1988; Ökmen, 2007; Tellioglu, 2007; Turan, 2008; Yargılaş, 2011; Yinanç, 2018). Selçukluların Anadolu'ya XI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yaptığı ilk seferlerle, Doğu Karadeniz Türk tarihinin Orta Çağ döneminde önemli bir süreç başlamıştır. Selçukluların, Anadolu'ya başlattığı ilk seferlerden, Doğu Karadeniz'e yönelik yapılan ilk akınlara ve akabinde Türklerin Anadolu'da kontrolü sağlamasıyla, kaynaklar bölgenin Türk tarihi hakkındaki daha detaylı ve kapsamlı bilgiler vermeye başlamıştır. Bu kayıtlara göre, Selçuklu hâkimiyetinin ilk yıllarında Doğu Karadeniz'deki Türk varlığı çoğunlukla Kelkit Havzası ve Çoruh boyları civarlarında yoğunluk kazanmıştır. Bununla birlikte Selçuklular zamanında Anadolu'nun en

uç noktalarına kadar temas eden Türkler, kısa sürede bölgeye yerleşerek teşkilatlanmaya başlamışlardır. Lakin Türklerin Doğu Karadeniz'deki yerleşiminin genişlemesi iki yüzyıllık bir sürece yayılmıştır. Nitekim Anadolu tarihinde önemli bir yere sahip Moğol istilası ile baskıdan kurtulmak isteyen Türklerin Doğu Karadeniz dar geçitleri ve vadileri gibi ulaşılması oldukça zahmetli yerlere sığınmasıyla, bölgedeki Türk tarihinin seyrinde önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Anadolu'da Moğol idaresinin çözülmeye başladığı dönemde ise, bölgede önemli bir nüfusa ulaşan ve geniş arazilerde faaliyet gösteren Türkler, Doğu Karadeniz'de teşkilatlanarak Türk siyasi teşekküllerini kurmaya başlamıştır (Bedrosian, 1985; Cahen, 1988; Sevim, 1988; Andreasyan, 2000; Sevim, 2006; Temelli, 2013).

Selçukluların Anadolu'ya ilk adımı atmasıyla başlayan ve bölgenin Türk yurdu haline gelmesi ile sonuçlanan sürecin en önemli tanıkları ise dönemin tarihi kaynaklarıdır. Bu kaynaklar ise çoğunlukla bölgeyle yakın ilişkiler içerisindeki Gürcü ve Ermenilere, Doğu Karadeniz'in eski idarecisi olan Bizanslılara ve Abbasilerin Anadolu'daki ordularında önemli zaferler kazanan Türkler hakkında bilgi veren Araplara aittir. Türklerin, Anadolu'nun fethi ve bölgede gerçekleştirdikleri faaliyetler ile ilgili kayıtlara Türk kaynaklarının da eklenmesiyle bölgenin Türk tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar ciddi bir hacme ulaşmıştır. Böylece Ermeni, Gürcü, Bizans (Grek), Arap, Türk ve az sayı da farklı milletlerden seyyahlara ait kayıtlar ile Orta Çağ'da Doğu Karadeniz'deki Türkler hakkında detaylı ve önemli bilgiler öğrenilmeye başlanmıştır. Bu araştırma da Orta Çağ boyunca Türklerin Doğu Karadeniz'e gelişi ve bölgedeki Türk faaliyetlerinin tarihi gelişimi hakkında bilgi veren kaynaklar tasnif edilerek, bölgedeki Türk tarihinin daha iyi anlaşılması gayesiyle kaynaklardaki önemli bilgiler bir araya getirilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Gürcü ve Ermeni Kaynakları

Gürcü kaynakları içerisinde Gürcistan Tarihi ismiyle tanınan K'art'lis Chovreba adlı eser, XVIII. yüzyılda Gürcü Kralı Vahtang'ın emri ile bir araya getirilmiştir. Anonim bir yıllık olan Gürcistan Tarihi, eski çağlardan XIX. yüzyılın başlarına kadar olan kısmı Marie-Félicité Brosset tarafından 1849 yılında iki cildi ve 1851 yılında ise üçüncü cildi yayınlanmıştır. Gürcistan tarihi hakkında eski çağlardan XIX. yüzyıla kadar kapsayan süre hakkındaki en önemli kaynak olarak kabul edilen K'art'lis Chovreba, Kıpçaklarla başlayan Türk-Gürcü ilişkileri hakkında son derece mühim bilgiler vermektedir. İlim âlemi tarafından Ön Türklerden olduğu kabul edilen Kimmerlere kadar olan tarihi derinliğinin yanı sıra Makedonyalı Aleksandros'un doğu seferi sırasında Çoruh havzasında karşılaştığı Kıpçaklar hakkında temel bilgi kaynağı olan eser, Selçukluların Kafkasya seferleri, Anadolu'nun Türkleşmesi, Doğu Karadeniz'e yönelik akınlar ve Türkiye Selçukluları ile ilgili de oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eser ayrıca Türklerin batıya

göçünün Anadolu'da yaşayan Hristiyan halklar üzerindeki etkisi ve bölgedeki Türk teşekkülleri hakkında verdiği haberler sayesinde oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. K'art'lis Chovreba adlı anonim yıllığın ilkçağlardan 1212 yılına kadar olan kısmının Türkçe'ye tercümesi Hrand D. Andreasyan tarafından yapılmıştır (Merçil, 2003; Tellioglu, 2007).

Urfalı rahip Mateos'un yazdığı Vekayi-name adlı eser, 952-1136 yılları arasında Ermeni, Süryani, Arap ya da Bizans kaynakları ile karşılaştırıldığında diğerlerinde rastlanılmayan pek çok olayı bizlere bildirmesiyle öne çıkan bir eserdir. Kaynak, müellifin öğrencisi Grigor adlı bir papaz tarafından tutulan 1137 yılından 1163 yılına kadar olan tarihi kayıtları da içerisinde barındırmaktadır. Eserin kapsadığı tarihlerdeki olayların büyük kısmına bizzat şahit olan Mateos, şahit olmadığı olayları da tanıklarından dinleyerek eserine eklemiştir. Eserin 1858 yılında E. Dulaure tarafından Fransızca tercümesi yayımlanmış, Papaz Grigor'un kayıtlarının ilavesiyle birlikte Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Selçukluların Anadolu'ya geliş süreci ile ilgili en önemli Ermeni kaynağı olan Mateos'un kayıtları, Selçukluların Anadolu'ya düzenlediği 1018 yılındaki seferden itibaren bizlere detaylı bilgiler sunmaktadır. Eser de ayrıca Türklerin 1136 yılına kadar Anadolu'da gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında da ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. 1048 yılından itibaren Selçukluların Doğu Anadolu'da Bizans ile mücadelesi hakkında detaylı bilgiler veren eserin, Doğu Karadeniz tarihi açısından önemi, Selçukluların Kelkit havzasındaki faaliyetleri ile Danişmendlilerin Anadolu ve Karadeniz'deki faaliyetleri ve mücadelelerinin yanında, diğer Türk siyasi teşekküllerinin Bizans ve Haçlılarla olan ilişkileri hakkında verdiği bilgilerdir (Andreasyan, 2000).

Lasdivertli Aristakes, Anadolu'nun fethinde müşahede ettiği olayları Tarih adlı eserine kaydetmiştir. Aristakes'in Selçukluların Doğu Anadolu'daki faaliyetleri, Karadeniz ve Kafkaslardaki Bizans savunmasının kırılması hakkındaki kayıtları, bölgedeki askeri durumu göz önüne sermesi açısından son derece kıymetlidir. Eserin Doğu Karadeniz'deki Türklerle ilgili içerdiği ilk önemli bilgi, İbrahim Yınal'ın 1048 yılındaki sefer sırasında Selçuklu ordularından bir kuvvetin Artvin'den İspir'e kadar olan bölgede Ermenilere ağır kayıplar vermesidir. 1054 yılında ise Tuğrul Bey'in Anadolu üzerine çıktığı seferle, Doğu Anadolu üzerinden Anadolu'ya giren Selçuklu kuvvetlerinin bir kısmının kuzeye doğru yönelerek Kars-Pasin civarlarından Bayburt havalisine ve Kelkit havzası boyunca Canik Ormanları'na kadar olan bölgelerde faaliyetlerde bulunarak karşılarına çıkan Bizans kuvvetlerini mağlup etmesi bölgedeki Türkler hakkındaki verilen önemli bilgilerdendir (Bedrosian, 1985; Aslan, 2019; Tellioglu, 2020).

XIII. asır ortalarında Karabağ'da doğan Stephannos Orbelian, 1285 yılında Karabağ başpiskoposu olmuş, makamı ve görevinin gereği olarak mensubu bulunduğu

Orbelyan ailesinin tarihini yazma çabasına girmiştir. Siounie (Karabağ) Vilayeti Tarihi, Türk tarihi açısından oldukça önemli diğer bir Ermeni kaynağıdır. Siounie Vilayeti Tarihi müellifi Stephannos, çoğunlukla Ermenistan ve Gürcistan tarihi hakkında bilgi vermektedir. Eserin Orta Çağ Türk tarihi açısından önemli kılan hadiseler ise, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Ermenistan'a gelişi, Sultan Alparslan'ın Kars'ı fethetmesi, Kıpçak Türklerinin Gürcistan'ın Kafkaslar dışına açılışında katkısı, Trabzon Rum Devleti'nin kuruluşu ve Moğol istilasının Doğu Anadolu'da yarattığı etki gibi olaylar hakkında kaydettiği bilgilerdir (Orbelian, 1864).

XIII. Yüzyıl Ermeni müellifleri içerisinde ayrı bir öneme sahip olan Vardan Vardapet'in dini ve coğrafi eserlerinin yanı sıra şöhretini borçlu olduğu Türk Fetihleri Tarihi adlı bir eseri de bulunmaktadır. Kaynak 889-1269 yılları arasında Bizans'ın doğu eyaletlerinde ve Anadolu'da gerçekleşen olaylarla ilgili bilgilerle başlamaktadır. Eser de özellikle yazarın şahit olduğu Moğol istilası zamanı ve Türklerin Anadolu'daki fetih ve faaliyetleri hakkında verdiği bilgiler, Anadolu Türk tarihi açısından son derece kıymetlidir. Tanıklık ettiği bu olayların yanı sıra Moğol cihangiri Hülâgu Han'ın kurultayına davet edilmesiyle de Anadolu'nun fetih dönemi gibi Moğol istilası devri çalışmalarına da yarar sağlayacak bir kaynaktır. Eserin Anadolu Türk tarihi açısından önemi, Moğolların Anadolu'ya yönelmesiyle başlamaktadır.

Müverrih Vardan, Malazgirt savaşı öncesi dönemde Anadolu'da gerçekleşen bazı olaylar hakkında verdiği bilgiler de, Çağrı Bey'in batı seferleri, Danişmendlilerin, Haçlılarla mücadelesi gibi olaylarda görülen kronoloji hataların yanında olaylar anlatılan kişilerin adlarındaki farklılıklar sebebiyle bazı kuşuklara meydan vermektedir. Bunun yanı sıra Moğol istilası dönemine şahitlik etmesi bakımından Vardan'ın eseri, Moğolların Gürcistan, Kafkaslar ve Anadolu'daki faaliyetleri hakkındaki bilgilerle, diğer kaynaklarda noksan kalan pek çok konuyu tamamlamaktadır. Vardan'ın eserini 1851 yılında Brosset ve 1860 yılında Eduard Dulaurier çalışmalarında kullanmışsa da eserin ilk müstakil nüshaları 1861 yılında J. N. Emin tarafından Moskova'da yayımlanmıştır. Dulaurier tarafından Fransızca'ya çevrilen eser, aynı nüshanın M. K. Ayas'ın tercümesiyle ilk defa Türkçe olarak yayımlanmıştır. Hrand D. Andreasyan, Vardan'ın tarihini 1937 yılında ayrıntılı şekliyle tekrar yayımlamıştır. (Vardan, 1937; Vardan, 2017).

Okçu Milletini Tarihi adlı eseri kaleme alan Aknerli Grigor, XIII. asır Ermeni tarihçileri arasında sayılmaktadır. Grigor, Moğolların, 1240-1273 yılları arasında Doğu Anadolu'da ve kısmen Kelkit havzasındaki faaliyetleriyle ilgili verdiği bilgilerin yanı sıra Doğu Karadeniz'e yayılmaya çalışan Gürcülerin bu dönemde içinde buldukları durum hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir. Aknerli Grigor'un eseri çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Bu eser Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır (Andreasyan, 2012).

3. Bizans Kaynakları

Bizans kaynakları çoğunlukla XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'daki Türk faaliyetleri hakkında bilgiler içermektedir. Bizans tarihçilerinin bölge hakkında olaylara bakış açıları Anadolu hakkında bilgi veren diğer tarihçilerden nazaran daha zayıftır. Olaylara çoğunlukla üst bir gözden bakan Bizans tarihçileri, Bizans-Selçuklu mücadelelerinde aleyhte gelişen durumlar hakkında olayları bile kendilerine göre yorumlamalarına rağmen Türkiye Selçukluları tarihi açısından birinci derecede öneme sahiptirler (Telliöglü, 2020).

Bizans tarihçisi İonnes Skylitzes, 811-1057 yılları arasında kapsayan bir kronik yazmıştır. Skylitzes'in eserini önemli kılan husus günümüze ulaşmamış kaynaklardan elde ettiği bilgileri kaydetmesidir. Bizans İmparatoru II. Basileios (976-1025) zamanındaki olaylar hakkında mühim kayıtlara sahip olan eser, Türklerle Bizanslılar arasında 1071 yılından önce gerçekleşen mücadelelerle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Eserin Doğu Karadeniz için önemi ise Malazgirt öncesi dönemde Selçukluların Kelkit havzasındaki etkisi ve Şebinkarahisar üzerinde oluşan Türk baskısı hakkındaki kayıtlardır (Telliöglü, 2007).

Mikhael Attaleiates, 1034 yılından başlayarak 1080 yılına kadar gerçekleşen olayları Tarih adlı eserine kaydetmiştir. Aynı zamanda Bizans devlet adamı da olan Mikhael Attaleiates, eserinde özellikle doğrudan şahit olduğu Malazgirt savaşı ve sonrasında gerçekleşen olaylar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eser ayrıca Selçukluların Anadolu'da ilerleyişinin yanında, Khaldia (Trabzon havalisi) ve Şebinkarahisar çevresindeki Türk baskısı, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'da yaşadığı iç ve dış sıkıntıları göstermesi hakkında verdiği bilgilerle önem kazanmaktadır (Attaleiates, 2008).

Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un kızı olan Anna Komnena'nın kaleme aldığı Alexiad adlı eser, Malazgirt savaşı sonrası Türklerin Doğu Karadeniz bölgesindeki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bölgedeki Türklerin, Bizans ve Haçlılarla mücadele ettiği dönem hakkında bilgiler veren Anna Komnena, Selçukluların Doğu Karadeniz'e kadar uzanan seferleri, Haçlıların Anadolu'da Türklerle ilk kez karşılaşmaları, Bizanslıların Türklerle yaptığı mücadeleler ve Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçukluları arasındaki olan ilişkilerin seyrini 1118 yılına kadar ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bu vekayinâme Bilge Umar tarafından Alexiad ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Komnena, 2021).

Bizans sarayında önemli bir devlet adamı olan Niketas Khoniates Tarih adlı bir eser kaleme almıştır. Niketas Khoniates naklettiği olayların çoğuna şahit olmuştur. Eser de, XII. yüzyılda özellikle Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud zamanında Anadolu'nun durumu, Bizans ile Danişmendlilerin münasebetleri, Kelkit havzasındaki Türk beyleri ve Trabzon Rum Devleti'nin kuruluşu hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Niketas Khoniates eseri, ilk defa 1850 yılında Hieronymus Wolf yayımlanmıştır. Çeşitli dillere tercümesi yapılan eserin

Ioannes Komnenos ve Manuel Komnenos dönemleri ile ilgili bölümleri Türkçe'ye çevrilmiştir (Demirkent, 2004). Mikhail Psellos, 1018 yılında İstanbul'da doğmuş ve aynı yüzyılın son çeyreğinde ölmüştür. Zamanının en önemli bilgini ünvanını alan Psellos, Bizans sarayında önemli mevkilerde bulunmuştur. Psellos, yaşadığı dönemde şahit olduğu olayların yanında çevresinde cereyan eden olayları Khronographia adlı eserinde kaleme almıştır. II. Basileios'un 976 yılında tahta çıkışından 1077 yılına kadar devam eden yüzyıllık süre hakkında önemli bilgi veren Psellos, Bizans sarayında gelişen olayların yanında Sultan Alparslan zamanındaki Selçuklu akınları ve ilerlemelerine karşı Gürcistan ve Doğu Anadolu'nun vaziyeti hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Eserin Doğu Karadeniz açısından önemiyse Kelkit havzasında ve Şebinkarahisar'daki Bizans kuvvetlerinin durumu ile ilgili verdiği bilgilerdir. Khronographia adlı eser Işın Demirkent tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır (Demirkent, 1992).

Trabzon Rum Devleti döneminin en önemli manastırlarından biri olan Vazelon Manastırı'na ait Vazelon Aktaları, XIII. ve XV. Yüzyıl arası dönemde Trabzon havalisinin sosyal ve ekonomik tarihi açısından son derece kıymetli bilgiler veren belgelerdir. Vazelon kayıtlarındaki kişi adları, bölgede yaşayan halkın kimliğine ilişkin bazı ipuçları vermektedir. Ayrıca manastıra ait kayıtları, XIV. yüzyılın başlarında itibaren gerçekleşen Türk akınları neticesinde tutsak alınan Trabzon halkı ile ilgili verdiği bilgiler doğrultusunda, bölgenin siyasi olaylarını da aydınlığa kavuşturmaktadır. Vazelon Aktaları, 1927 yılında F. İ. Uspenski tarafından yayımlanmıştır (Keçiç, 2013).

Michael Panaretos'un Chronique de Trebizonde adlı eseri, Doğu Karadeniz'deki Türk tarihi açısından oldukça önemli bir eserdir. Panaretos, III. Aleksios Komnenos döneminde II. Ioannes zamanından başlayarak Trabzon Rum Devleti odaklı bilgiler veren bir kronik kaleme almıştır. Eser de XIII. yüzyılın sonlarından başlamak üzere Doğu Karadeniz'deki Türkler hakkında önemli bilgiler bulmak mümkündür. XIV. yüzyıl boyunca Türklerin, Trabzon Rum Devleti ile ilişkileri boyutunda önemli bilgiler öğrenebildiğimiz kronik özellikle Panaretos'un III. Aleksios'un hükümdarlığı zamanında Türklerle girilen çatışmalarda bizzat şahit olduğu olayları kaydetmesi açısından değer kazanmaktadır.

Eserin Doğu Karadeniz'deki Türkler açısından önemi II. Ioannes Komnenos zamanında ilerlemeye devam eden Çepni Türklerinin 1297 yılında itibaren Ordu'yu ele geçirmeleri ve doğuya doğru genişlemelerini sürdürdükleri ile ilgili verdiği bilgilerle başlamaktadır. Çepni Türklerinin Ordu yöresinde teşkilatlanarak Hacımiroğulları'nı kurmasıyla, Trabzon Rum Devleti üzerine yapılan seferler hakkında önemli kayıtlar bulunan eserde, Trabzon'un güneyindeki Türklerle girilen mücadeleler hakkından da mühim bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca 1336 yılından itibaren Trabzon Rum Devleti'nin hanedan ailesi Komnenosların Türklerle akrabalık kurmak için yaptığı evlilikler, Hacımiroğulları

ile Taceddinoğulları mücadelesi, Giresun'a kadar olan batı topraklarının kaybı ve Giresun'da Çepnilerle yaşanan mücadeleler eserde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Eser sahip olduğu bu kayıtlarla Türklerin Doğu Karadeniz'deki faaliyetleri ve Trabzon Rum Devleti'nin bu durum karşısında izlediği politika hakkındaki tek bilgi kaynağıdır (Demirkent, 2004).

4. Türk-İslam Kaynakları

El-Kâmil fi't-Tarih adlı bir eseri kaleme alan İbn'ül Esir, İslam ülkelerinin 1231 yılına kadar olan dönemini içeren bir kaynak hazırlamıştır. Oğuz göçü ile başlayıp Anadolu Türk tarihi hakkında önemli bilgiler veren kaynak, Selçukluların 1048 yılında Trabzon havalisine düzenledikleri akınlar, Danişmendlilerin Anadolu'daki faaliyetleri ve Türkiye Selçuklu Devleti ile Gürcü Krallığı arasındaki mücadelelerden bahsettiği gibi Gürcü kaynaklarını teyit etme noktasında büyük önem taşımaktadır (Ağırakca ve Özaydın, 1987).

Nasreddîn Hüseyin b. Muhammed İbn-i Bîbî, El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie adlı eserinde Türkiye Selçukluları ve Moğol istilası zamanı hakkında önemli bilgiler vermektedir. İbn-i Bîbî'nin kayıtları, Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasından Gıyaseddin Mesud'un İlhanlılardan Diyarbakır çevresini iktâ almasına kadar geçen zamanla ilgili en önemli bilgi kaynağıdır. Aynı zamanda divân kâtibi olan İbn Bîbî, kaleme aldığı eserde resmî devlet belgelerini de kullanmıştır. Müellifin kaydettiği bilgilere çoğunlukla şahit olması veya olayların yakın tanıklarından bizzat dinlemesi eserin kıymeti arttırmaktadır. El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie'de, Türkiye Selçukluları, Moğol istilası, Selçuklu-İlhanlı ilişkileri gibi temel konuların yanı sıra Anadolu'nun siyasi, sosyal, idarî, iktisadî ve kültürel durumu hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır. Eserin Doğu Karadeniz için önemi ise Doğu Karadeniz'deki Türklerin faaliyetleri, Türkiye Selçuklularının Trabzon Rum Devleti ve Gürcü Krallıklarıyla olan mücadelesi hakkında verdiği ayrıntılı bilgilerdir (Yınanç, 2007).

Mevlânâ İbn-i 'Alâ tarafından yazılı hale getirilen ancak Tokat Kalesi dizdarı Ârif Ali tarafından yeniden elden geçirilmiş şekliyle günümüze ulaşan Danişmendnâme adlı eser, Melik Dânişmend Gazi'nin doğumu, çocukluk ve yetişme devresiyle başlayıp daha sonra XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İç ve Kuzey Anadolu bölgelerini kendisine harekât sahası olarak seçen Danişmendlilerin kuruluşu ve bulunduğu bölgeyi fethetme sürecini, Bizans ve Haçlılar ile olan mücadelelerini ve Trabzon Rum Devleti ile girilen Doğu Karadeniz'de hakimiyet kurma çabaları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir (Demir, 2004).

Kerîmüddin Mahmud Aksarayî'nin Müsâmeret ül-Ahbâr adlı eseri, Türkiye Selçukluları hakkında bilgi veren başka önemli bir kaynaktır. Aksarayî'nin, İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş'a sunduğu Müsâmeret ül-Ahbâr, ilk defa Barthold tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır.

Eserin giriş kısmında Hz. Muhammed'in hayatı ile başlayarak Hulefâ-i Raşidin, Emevi, Abbasiler ve Büyük Selçuklular hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eser, XIII. asrın ikinci yarısından başlayarak Türkiye Selçuklularının ve İlhanlıların Anadolu'daki faaliyetleri ile ilgili önemli bilgiler verdiği gibi Doğu Karadeniz'i ilgilendiren Kelkit Havzası'nda gerçekleşen bazı olaylar hakkında da mühim bilgiler bulmak mümkündür (Öztürk, 2000).

İbn-i Batûtâ, Arap Yarımadası, Mezopotamya, Doğu Afrika, Kuzey Türk Şehirleri, Doğu Asya ve Endülüs gibi pek çok ülkeyi gezmesi ve buralar hakkında bilgiler vermesi sayesinde Orta Çağ'ın en önemli seyyahları arasında yerini almıştır. İbn-i Batûtâ'nın kaydettiği seyahatnâme Anadolu Türk tarihi açısından bakıldığında önemli bir Orta Çağ Türk Tarihi bilgisine sahiptir. İbn-i Batûtâ'nın Anadolu'ya geldiği dönemde Türkiye oldukça hareketli ve önemli olaylara tanık olmaktadır. Bu dönem de Moğol istilasının getirdiği asayişsizlikle baş etmeye çalışan Türkiye Selçuklularının aynı zamanda Anadolu'nun yönetimini de Moğollara bırakmak zorunda kaldığı ve siyasî karışıklıkların yaşandığı bir süreç yaşanmaktadır. Bunun yanı sıra seyahatname de, Anadolu'daki Türk beyliklerinin kendi aralarındaki mücadeleleri hakkındaki bilgilere de rastlanmaktadır. (Aykut, 2004).

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, 1394 yılında Timur'un elinden kaçarak Kadı Burhaneddin'e sığınmış ve kaleme aldığı kitabını 1398 yılında Kadı Burhaneddin'e ithaf etmiştir. Esterâbadî'nin kaleme aldığı Bezm u Rezm adlı eserin başlıca konusu Kadı Burhaneddin ve çevresinde gelişen olaylardır. Eser, Eretnalılar dağılmasından sonra Sivas çevresine hâkim olan Kadı Burhaneddin'in Eretnalılar'daki naipliği ve bağımsızlığını ilan ederek yaşadığı olaylara şahitlik etmesi açısından kıymet kazanmaktadır. Bezm u Rezm adlı eserin Doğu Karadeniz Türk tarihi açısından önemi ise Kadı Burhaneddin'in çevresindeki beyliklerle, özellikle Kelkit havzasındaki Türk beylikleriyle ve Türk beyliklerinin Trabzon Rum Devleti ile ilişkileri, Hacıemiroğulları-Taceddinoğulları çatışmaları ve Doğu Karadeniz'de yapılan Türk fetihler hakkındaki verdiği bilgilerdir. 1928 yılında Köprülü (1943) tarafından tıpkıbasımı yapılan Bezm u Rezm adlı eser Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır (Erdeşir, 2014).

Ebu Bekr-i Tihranî'nin 1470-1471 yıllarında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a atfettiği Kitab-ı Diyarbekriyye adlı eser, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri hakkında yazılmış tek tarihi kaynaktır. Müellif eserinde Uzun Hasan'ın soyu ve atalarından bahsettikten sonra ilk hükümdar Kara Osman Bey'den başlayarak Akkoyunlu tarihi hakkında detaylı kayıtlar tuttuğu gibi Osmanlı-Akkoyunlu mücadelelerine kadar geçen döneme kadar bizlere önemli bilgiler vermektedir. Eserde, Akkoyunluların Kelkit havzasındaki faaliyetleri, Akkoyunluların, Erzincan Emirliği ve çevresinde gerçekleşen olaylar, Akkoyunluların ve Mutahharten'in Bayburt ve Şebinkarahisar havalisindeki faaliyetleri,

Kelkit Vadisi'ndeki Türklerin Trabzon Rum Devleti'yle girdiği mücadeleler ve Akkoyunluların Trabzon Rum Devleti ile olan ilişkileri gibi bölge tarihi açısından önemli konular hakkında detaylı bilgiler mevcuttur (Öztürk, 2014).

5. Diğer Dillere Ait Kaynaklar

Gregory Abu'l Farac (Bar Hebraeus) yirmi iki yıl İlhanlı Hanı Hülâgu'nun yanında bulunarak, 1292 yılına kadar uzanan bir eser kaleme almıştır. Yazar, XII. yüzyılın sonuna kadar çoğunlukla İslam kaynaklarından yararlandığı eserini 1297 yılında bitirmiştir. Abu'l Farac'ın Süryani, Arap ve Fars kaynaklarından yararlandığı kroniği bir derleme olarak görülebilir. Kaynak, Türklerin Anadolu'daki ilk fetihleri, Anadolu'daki Türk beyliklerinin faaliyetleri ve Kelkit havzası boyunca Türk beylerinin gerçekleştirdiği bazı olaylar hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır (Doğrul, 1999).

Ruj Gonzales de Clavijo, XV. yüzyılın başlarında İspanya Kralı III. Enrique tarafından Timur'a elçi olarak gönderilmiştir. Ankara savaşının hemen ardından Doğu Karadeniz'i de kapsayan topraklardan geçen Ruj Gonzales de Clavijo, yolculuğu boyunca yaşadığı olayları seyahatnamesine kaydetmiştir. Doğu Karadeniz kıyılarında çoğunlukla deniz yoluyla ilerleyen seyyah, Trabzon'dan itibaren yaya olarak Gümüşhane taraflarına gitmiştir. Seyyah, Doğu Karadeniz'deki pek çok kıyı yerleşiminin siyasi ve sosyal yapısı, XV. yüzyılın başlarında Doğu Karadeniz kıyılarındaki Türkler, Trabzon Rum Devleti, Ceneviz ve Venediklilerin birbirleriyle veya kendi aralarında cereyan eden mücadeleleri ile ilgili olarak verdiği bilgilerle karanlıkta kalan pek çok konuyu aydınlatmaktadır. Seyahatname, Hacıemiroğulları'nın hâkimiyet alanı ve Trabzon Rum Devleti'nin çevresindeki topraklarda bulunan Türkler hakkında verdiği bilgilerle Doğu Karadeniz Türk tarihi açısından önemli bir yere sahiptir (de Clavijo, 2008).

6. Sonuç

Kaynakların verdiği bilgilere göre, Türklerin eskiçağlardan itibaren Doğu Karadeniz'de yaşadığı bilindiği gibi, Orta Çağ'da da bölgedeki varlıkları devam etmektedir. Orta Çağ'ın Bizans İmparatorluğu idaresi altında geçen dönemde, Anadolu'daki Türkler hakkındaki bilgiler son derece sınırlıyken, Doğu Karadeniz'deki Türkler ile ilgili bilgiler ise karanlıkta kalmaktadır. Kaynaklardaki bu bilgi karanlığı, Selçukluların XI. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'ya ulaşmasıyla aydınlanmaya başlamıştır. Selçukluların Kafkaslar ve Doğu Anadolu'ya ulaşmasıyla bölgedeki Gürcü ve Ermeni kaynakları Selçuklular hakkında önemli bilgiler vermeye başlamaktadır. Orta Çağ Doğu Karadeniz tarihi kaynakları, Selçukluların Anadolu'yu fetih döneminde daha çok Doğu Karadeniz'in Çoruh boylarında ve Kelkit havalisinde faaliyetleri hakkında önemli bilgiler vermesi, Türklerin Doğu Karadeniz'deki

ilk faaliyetlerine bu bölgelerden başlamasıyla açıklanabilir.

Selçukluların Anadolu'daki ilerlemesinin devam ettiği süre içerisinde, Arap ve Bizans kaynakları Anadolu'da ve Doğu Karadeniz'deki Türklerden daha fazla bahsederek, Türklerin bölgedeki faaliyetleri hakkında değerli bilgiler vermektedir. İlk Türk beyliklerinin kurulması ve faaliyet alanlarının Doğu Karadeniz vadileri ve kıyılarına kadar ulaşmasıyla, kayıtlar Doğu Karadeniz'in genelini kapsamaya başlamıştır. Trabzon Rum Devleti'nin kuruluşundan itibaren ise hâkimiyet ideali Doğu Karadeniz olan Komnenosların karşısındaki yegâne gücün Türkler olması, Doğu Karadeniz'deki Türklerin, Trabzon Rum Devleti'nin resmi kayıtlarında önemli bir yere sahip olmasına neden olmuş bu durum ise bölgedeki Türkler hakkında detaylı bilgiler öğrenmemize yardım etmiştir. Nitekim bu kayıtlar ile bölgedeki Türklerin Trabzon Rum Devleti'yle mücadeleleri ve Türk beylerinin kurdukları siyasi teşekküller hakkında eşsiz ve son derece mühim bilgiler öğrenilmektedir. Ayrıca Moğol istilası zamanı ve sonrasında tutulan tarihi kayıtlarda, Kelkit havzasındaki Türk siyasi teşekkülleri ve Doğu Karadeniz dağlarının kuzeyini kendilerine yurt edinen Türk beylerinin, Trabzon Rum Devleti ile münasebetleriyle ilgili teferruatlı bilgiler bulmak mümkündür.

Özetle Orta Çağ Doğu Karadeniz Türk tarihinden bahseden kaynaklar, Selçukluların Anadolu'yu fetih sürecinde, Doğu Karadeniz'deki Türkler hakkındaki bazen yerinde bazen ise nakil yoluyla çeşitli bilgiler vermeye başlamıştır. Bu bilgi birikimi, ilk Türk beylikleri ve Moğollar devrinde ise önemli bir seviye ulaşmıştır. Ancak bu döneme kadar olan kaynaklar incelendiğinde, özellikle Gürcü ve Ermeni yazarlarda mekân yani memleket odaklı bir tarih yazıcılığının ön planda olduğu görülmektedir. Panaretos'un eseri istisna tutulursa Bizans (Grek) ve Araplara ait kaynaklarda ise bölgede ciddi bir olay yaşanmadığı sürece kaydedilen bilgiler çoğu zaman yüzeyseldir. Doğu Karadeniz tarihi hakkında bilgi veren Türk kaynaklarının önemi ise Moğol istilasından itibaren arttığı gibi Doğu Karadeniz'deki Türk beylerinin aralarındaki mücadeleleri ve Osmanlıların bölgeye ilk teması ile ilgili önemli bilgiler barındırmaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkı yüzdesi aşağıda verilmiştir. Yazar makaleyi inceleme ve onaylamıştır.

	B.S.
K	100
T	100
Y	100
VTI	100
VAY	100
KT	100
YZ	100
KI	100
GR	100
PY	100
FA	100

K= kavram, T= tasarım, Y= yönetim, VTI= veri toplama ve/veya işleme, VAY= veri analizi ve/veya yorumlama, KT= kaynak tarama, YZ= Yazım, KI= kritik inceleme, GR= gönderim ve revizyon, PY= proje yönetimi, FA= fon alımı.

Çatışma Beyanı

Yazar bu çalışmada hiçbir çıkar ilişkisi olmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

- Ağrakca A, Özaydın A. 1987. İbnü'l Esir: El Kamil Fi't-Tarih tercümesi. Bahar Yayınları, İstanbul, Türkiye, pp: 6200.
- Andreasyan HD. 2000. Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 411.
- Andreasyan HD. 2012. Aknerli Grigor: Moğol Tarihi. Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Türkiye, pp: 57.
- Aslan İ. 2019. Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi: Lastivertli Aristakes. Post Yayınları, İstanbul, Türkiye, pp: 128.
- Attaleiates M. 2008. Tarih. Çeviren: Bilge Umar. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, Türkiye, pp: 326.
- Aykut AS. 2004. İbn-i Batûtâ Ebû Abdullah Muhammed Tanci: İbn-i Batûtâ Seyahatnâmesi. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, Türkiye, pp:1112.
- Bedrosian R. 1985. Aristakes Lastivertci's History. Sophepe Pty Ltd, New York, US.
- Bury JB. 1912. A History of the Eastern Roman Empire. Macmillan and Co. Londra, UK.
- Cahan C. 1988. Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye.
- de Claviyo RG. 2008. Timur'un Hayatı, Kadiz'den Semerkand'a Seyahatler. Çeviren: Zeynep Ertan. Pozitif Yayınları. İstanbul, Türkiye, pp: 276.
- Demir N. 2004. Dânişmend-nâme. Akçağ Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 583.
- Demirkent I. 1992. Mihail Psellos'un Khronographia'sı. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 322.
- Demirkent I. 2004. Niketas Khoniates'ın Historiası (1195-1206)- İstanbul'un Haçlılar Tarafından zaptı ve yağmalanması. Dünya Yayıncılık, İstanbul, Türkiye.
- Doğrul ÖR. 1999. Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus): Abu'l-Farac Tarihi. II. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 337.
- Erdeşir EAB. 2014. Bezm u Rezm. Çeviren: Mürsel Öztürk. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 530.
- Keçiç M. 2013. Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 426.

- Komnena A. 2021. Alexiad. Çeviren: Bilge Umar. İnkılap Kitapevi, İstanbul, Türkiye, pp: 496.
- Köprülü MF. 1943. Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları. Belleten. VII/27. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 379-521.
- Merçil E. 2003. Gürcistan Tarihi. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 472.
- Orbelian S. 1864. Histoire de la Sıounie. nşr. Marie-Félicité Brosset. Imprimerie de l'Académie Impériale de Sciences. Saint-Petersburg, Russia.
- Ökmen M. 2007. Herodotos. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Türkiye.
- Öztürk M. 2000. Kerimüddin Mahmud Aksarayî: Mûsâmeret ül-Ahbâr. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 282.
- Öztürk M. 2014. Ebu Bekr-i Tihranî: Kitab-ı Diyarbekriyye. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 418.
- Sevim A. 1988. Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi. TTK Basımevi. Ankara, Türkiye, pp: 286.
- Sevim A. 2006. Azîmi Tarihi. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 318.
- Telliöğlü İ. 2007. Osmanlı hâkimiyetine kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler. Serander Yayınları, Trabzon, Türkiye, pp: 232.
- Telliöğlü İ. 2020. Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu'nun Fethi. Bilge Kültür Sanat, İstanbul, Türkiye, pp: 136.
- Temelli M. 2013. İbnü'l Esir: El Kamil Fi't-Tarih Büyük Selçuklu Devleti Tarihi. Ark Kitapları, İstanbul, Türkiye, pp: 512.
- Turan O. 2008. Selçuklular tarihi ve Türk İslam medeniyeti. Ötüken Neşriyat, İstanbul, Türkiye, pp: 544.
- Vardan M. 1937. Türk Fütuhâtı Tarihi. Çeviren: H. D. Andreasyan. Tarih Semineri Dergisi, I-II: 154-244.
- Vardan M. 2017. Türk Fetihleri Tarihi. Çeviren: Hrant D. Andreasyan. Post Yayınevi, İstanbul, Türkiye, pp: 128.
- Vasil'ev AA. 1923. Struggle with the Saracens (867-1057). The Cambridge Medieval History. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Yarlıgaş O. 2011. Ksenophon: Anabasis onbinlerin dönüşü. Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, Türkiye, pp: 407.
- Yınanç MH. 2007. İbn Bibî - Selçuknâme. Kitapevi Yayınları, İstanbul, Türkiye, pp: 275.
- Yınanç MH. 2018. Türkiye tarihi Selçuklular Devri. TTK Yayınları, Ankara, Türkiye, pp: 428.